

واکاوی مفهوم «سرحد خودکفایی کشور» در اصل سیام قانون اساسی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شماره مسلسل: ۱۹۴۹۲
کد موضوعی: ۲۷۰

مرکز پژوهش‌های
مجلس شورای اسلامی

تاریخ انتشار:
۱۴۰۲/۱۰/۱۷

عنوان گزارش:
واکاوی مفهوم «سرحد خودکفایی کشور»
در اصل سی‌ام قانون اساسی

نام دفاتر:
مطالعات فرهنگ و آموزش (گروه آموزش عالی و تحقیقات)

تهیه و تدوین کنندگان:
حسین نصیری، مهدی سرایلو (دفتر مطالعات حقوقی)

مدیر مطالعه:
حسین نصیری

ناظر علمی:
موسی بیات

گرافیک و صفحه آرایی:
سیده فاطمه ابوطالبی

ویراستار ادبی:
سیده مرضیه موسوی راد

واژه‌های کلیدی:
۱. اصل سی‌ام
۲. قانون اساسی
۳. خودکفایی
۴. آموزش عالی
۵. تحصیلات عالی

فهرست مطالب

چکیده.....	۶
خلاصه مدیریتی.....	۷
۱. مقدمه و بیان مسئله.....	۸
۲. برداشتهای مفهومی از خودکفایی کشور در کارکردهای آموزش عالی.....	۱۰
۳. جمع‌بندی و پیشنهاد.....	۱۷
منابع و مأخذ.....	۱۹

فهرست جدول

جدول ۱. خودکفایی کشور در کارکردهای آموزش عالی به نسبت نیازها در اسناد و قوانین بالادستی ۱۱
--

فهرست اشکال

۱. فرایند بررسی و واکاوی مفهوم خودکفایی کشور.....	۱۰
۲. شبکه مفهومی کارکردهای آموزش عالی در دستیابی به سرحد خودکفایی کشور در این بخش.....	۱۵
۳. ارتباط بین کارکردهای آموزش عالی و نقش آنها در تحقق خودکفایی کشور در اصل سی‌ام ..	۱۸

واکاوی مفهوم «سرحد خودکفایی کشور» در اصل سی‌ام قانون اساسی

چکیده

از این کارکردها در ارتباط با مفهوم سرحد خودکفایی کشور داشت؟ در این راستا با مطالعه اسناد بالادستی، بیانات مقام معظم رهبری و قوانین عادی شبکه مفهومی از کارکردهای آموزش عالی جهت تأمین نیازمندی‌های کشور به این بخش احصا شد. در این اسناد ۶ دلالت مفهومی از کارکردهای آموزش عالی شناسایی شد. این شبکه مفاهیم مشتمل بر تربیت نیروی انسانی متخصص، تولید علم و فناوری، دستیابی به مرجعیت علمی، توسعه منابع انسانی، توسعه علوم و فنون و ایجاد ساختارهای آموزشی و تحقیقاتی است. در این بین می‌توان عنصر **تربیت نیروی انسانی متخصص** را به‌عنوان پر تکرارترین دلالت مفهومی از کارکردهای آموزش عالی در تأمین نیازمندی‌های کشور (در عرصه‌های آموزشی، فرهنگی، اقتصادی، صنعتی و نظامی، امور مربوط به سلامت و غیره) به این بخش به‌شمار آورد که در صورت تحقق می‌توان انتظار تولید و توسعه علوم و فناوری و دستیابی به مرجعیت علمی و سایر کارکردهای آموزش عالی را داشت.

در اصل سی‌ام قانون اساسی دولت مکلف به حمایت رایگان از گسترش وسایل تحصیلات عالی تا سرحد خودکفایی کشور شده است. در این متن سه عبارت «رایگان»، «وسایل تحصیلات عالی» و «سرحد خودکفایی کشور» وجود دارد که در این مطالعه تمرکز بر مفهوم گشایی از عبارت «سرحد خودکفایی کشور» است. خودکفایی در لغت به معنای تأمین و برآورده شدن نیازها آمده است. معنای سیاستی آن منبعث از دیدگاه مقام معظم رهبری اشاره به «تأمین نیازهای کشور در ابعاد مختلف مبتنی بر توان داخلی و تجارب جهانی در کنار دستیابی به مرجعیت در این ابعاد» دارد و در سیاق اصل سی‌ام قانون اساسی، اشاره به تأمین نیازمندی‌های کشور به کارکردهای آموزش عالی است. به عبارتی در این اصل گسترش آموزش عالی به صورت رایگان تا تأمین نیازمندی‌های کشور (که قاعدتاً پویا است) به این بخش تداوم خواهد داشت. بر این اساس پرسشی که در این مطالعه بر آن تمرکز شده، این است که با توجه به کارکردهای تعیین شده آموزش عالی در اسناد و قوانین بالادستی، چه دلالت‌هایی می‌توان

بیان / شرح مسئله

در اصول سوم و سی ام قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حق بر خورداری از آموزش و پرورش رایگان و آموزش عالی را به رسمیت شناخته و آموزش و پرورش رایگان را تا پایان دوره متوسطه تکلیف دولت دانسته و ارائه خدمات تحصیلات عالی رایگان را محدود به سرحد خودکفایی کشور کرده است. در یک معنا آستانه حمایت رایگان از آموزش عالی، تأمین نیازمندی های علمی کشور در بخش فرهنگ، اقتصاد، صنعت، امور نظامی، سلامت و... است؛ این در حالی است که منظور از خودکفایی کشور در این اصل تصریح نشده و به تبع آن کارکردهای آموزش عالی برای دستیابی به این خودکفایی نیز چه از سوی سیاستگذاران و قانونگذاران و چه از سوی پژوهشگران مورد تحلیل و بررسی قرار نگرفته و موضوع بیش از چهار دهه بدون پاسخ باقی مانده است. در این گزارش طی یک فرایند قیاسی با مراجعه به اسناد و قوانین بالادستی و با استفاده از روش تحلیل اسناد در وهله ی نخست معنای لغوی، سیاستی و معنای مستتر خودکفایی آورده شده و در گام بعدی این پژوهش سعی شده است که کارکردهای آموزش عالی و نسبت آن با خودکفایی کشور را در اسناد و قوانین بالادستی احصا و شبکه مفهومی آنها را ترسیم کند.

نقطه نظرات / یافته های کلیدی

بر اساس مطالعه نظرات تفسیری شورای نگهبان، بیانات مقام معظم رهبری، سیاست های کلی و قوانین عادی در خصوص معنای خودکفایی در اصل سی ام و دلالت های مفهومی از کارکردهای آموزش عالی در این اسناد یافته های زیر به دست آمد.

■ خودکفایی در لغت به معنای تأمین و برآورده شدن نیازهاست.
■ معنای سیاستی خودکفایی منبعث از دیدگاه رهبر معظم انقلاب اشاره به «تأمین نیازهای کشور در ابعاد آموزشی، فرهنگی، نظامی، اقتصادی، صنعتی، علم و فناوری، سلامت و... مبتنی بر توان داخلی و تجارب جهانی در کنار دستیابی به مرجعیت در این ابعاد» دارد. در این معنا یک حالت بده و بستان حاکم است. از طرفی دیگر همان طور که خودکفایی وابستگی تام را رد می کند، بی نیازی مطلق را نیز امکان پذیر نمی داند.

■ معنای مستتر خودکفایی در اصل سی ام که هدف این گزارش می باشد، تأمین نیازمندی های کشور به کارکردهای آموزش عالی یا بی نیازی کشور به کارکردها و امکانات دانشگاهی خارجی است.

■ در همه حالات، خودکفایی یک معنای پویا دارد. نیاز و به تبع برآوردن آن، متناسب با اقتضات و شرایط تغییر کرده و نیاز در هیچ مرحله ای به طور تمام و کمال تأمین نخواهد شد.

■ خودکفایی کشور رابطه دوطرفه با تحصیلات عالی دارد. از یک سو تأمین نیازمندی های کشور به برون دادهای آموزش عالی، از طریق تسهیل، تعمیم و گسترش آن محقق می شود. از سوی دیگر حمایت رایگان از گسترش آموزش عالی تا برآورده شدن نیازمندی های کشور به این بخش ادامه دارد.

■ کارکردهای آموزش عالی در تأمین نیازمندی های آموزشی، فرهنگی، اقتصادی، صنعتی، نظامی، سلامت و... کشور به این بخش در اسناد و قوانین بالادستی در ۶ محور مشتمل بر: تربیت نیروی انسانی متخصص، تولید علم و فناوری، دستیابی به مرجعیت علمی، توسعه منابع انسانی، توسعه علوم و فنون و ایجاد ساختارهای آموزشی و تحقیقاتی است.

■ تربیت نیروی انسانی متخصص به عنوان کارکرد اصلی آموزش عالی جهت تأمین نیازها و دستیابی به خودکفایی کشور در این کارکردها شناسایی شد.

■ تحقق اصل سی ام و سایر قوانین موضوعه ناظر به خودکفایی در تأمین نیازمندی های کشور به کارکردهای آموزش عالی منوط به رعایت دو نوع تناسب است. تناسب بین کمیت نیازها و کارکردهای آموزش عالی و تناسب بین کیفیت نیازها و کارکردهای آموزش عالی. به عبارتی تأمین نیازمندی های کشور به برون دادهای آموزش عالی و دستیابی به خودکفایی در کارکردهای آن محدود به کمیت نیروی انسانی متخصص و تولید علم و فناوری به صورت افزایش بی رویه نیست، بلکه حفظ کیفیت آن بسیار مهم است. در غیر این صورت با کمبود یا مازاد عرضه مواجه خواهیم بود و هدف مقنن (که رعایت تناسب بین عرضه و تقاضا است)^۱ در هر دو حالت رخ نخواهد داد.

پیشنهاد راهکار تقنینی، نظارتی یا سیاستی:

تأمین نیازهای علمی و آموزشی بخش فرهنگ، اقتصاد، بازار، امور نظامی و سلامت و... و توسعه ظرفیت های علمی و فنی این بخش ها از طریق کارکردهای آموزش عالی، مستلزم رصد و پایش مداوم این بخش هاست تا چارچوبی برای حمایت های دولت از نظام آموزش عالی در راستای تأمین این نیازها و توسعه آن ظرفیت ها تنظیم شود.

۱. در اینجا آموزش عالی به عنوان عرضه کننده نیروی انسانی متخصص و تولید علم و دانش و سایر بخش های آموزشی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی، امور سلامت و... جامعه به عنوان طرف تقاضا به شمار می آیند.

۱. مقدمه و بیان مسئله

تعلیم و تربیت از اهداف عالیّه انبیا و ضرورتی اجتناب‌ناپذیر در مسیر رشد و تعالی انسان و امری واجب در دین اسلام و از اسباب برتری انسان از دیدگاه قرآن است^۱ و نهایت امر ارزش هر انسانی به میزان علم اوست^۲ [۱]. آموزش که به گونه‌ای نخستین اولویت و نیاز مردم در جهت فراهم کردن بستر و امکان رشد شخصیت و سطح فرهنگ و کیفیت زندگی و ابزار شکوفایی انسان است، دارای جایگاه ویژه‌ای در اسناد بین‌المللی نیز هست. به طوری که در مواد (۲۶ و ۲۷) اعلامیه جهانی حقوق بشر، بند «۴» ماده (۱۸) میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و مواد (۱۳ و ۱۴) میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که کشور ایران جزء امضاکنندگان و تصویب‌کنندگان هر سه اینهاست، این حق را شناسایی و محدودی برای آن شناسایی کرده‌اند. همچنین کنوانسیون حقوق کودک، ماده (۲) پروتکل نخست الحاقی به کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، منشور حقوق بنیادین اتحادیه اروپا نیز حق آموزش را به رسمیت شناخته‌اند. [۲] نکته حائز اهمیت این است که بند «۲» ماده (۱۳) میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در زمینه استیفای حق آموزش برای شهروندان، دولت‌های عضو را مکلف به فراهم کردن و سایل آموزش و پرورش ابتدایی رایگان و اجباری، تعمیم و توسعه آموزش متوسطه و ایجاد دسترسی عمومی به کلیه وسایل مقتضی آموزش عالی برای هریک از شهروندان براساس استعداد ایشان کرده است.

در مجموع «حق بر آموزش» در زمره حقوق فرهنگی اسلامی و مورد پذیرش در اسناد بین‌المللی است که قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصول سوم و سی‌ام حق بر خورداری از آموزش و پرورش رایگان و آموزش عالی را به رسمیت شناخته به گونه‌ای که پیش از آن در اصل دوم حق بر خورداری از امکانات و شرایط مناسب جهت تتبع و ابتکار در تمام زمینه‌های علمی، فنی، فرهنگی و اسلامی از طریق بهره‌مندی از مراکز تحقیق و تشویق محققان را مطرح نظر قرار داده و در همین اصل حق بر خورداری از روحیه استقلال و عزت ملی و اسلامی با خود کفایی در علوم و فنون و صنعت و کشاورزی و امور نظامی و مانند اینها را شناسایی کرده است. [۳]

در اصل سی‌ام قانون اساسی دولت موظف به گسترش وسایل تحصیلات عالی رایگان است، اما این حمایت مقید به سرحد خود کفایی کشور شده است^۳. آنچه در این اصل ابهام دارد سه مفهوم «وسایل تحصیلات عالی»، «رایگان» و «سرحد خود کفایی کشور» است. در این مطالعه که تمرکز بر مفهوم گشایی از سرحد خود کفایی کشور است باید گفت این مفهوم نه در نظرات تفسیری شورای نگهبان و نه در قوانین بعدی تعریف نشده است. همین امر قوه مجریه را در سیاستگذاری و تنظیم‌گری نظام آموزش عالی در عمل به تکالیف قانونی به خصوص میزان، کیفیت و شیوه حمایت از این بخش دچار سردرگمی کرده است.

با این همه مفهوم خود کفایی پس از پیروزی انقلاب اسلامی، از مفاهیمی بود که در جهت رشد و ارتقای وضعیت کلان کشور بر آن تکیه شده و در قالب‌های متعددی پرداخته شده و در سازمان‌ها و نهادهای مختلف نمایان شد. بر همین اساس خود کفایی یکی از مفاهیم پرتکرار در اسناد بالادستی، از قانون اساسی گرفته تا بیانات مقام معظم رهبری، سیاست‌های کلان نظام از جمله سیاست‌های علم و فناوری، قوانین برنامه توسعه، نقشه جامع علمی کشور و غیره است. در معانی خود کفایی آورده شده است.

الف) معنای لغوی خود کفایی

واژه «خود کفا» در ادبیات فارسی ترکیب وصفی است از «خود» و «کفا». «کفایت» در لغت به حصول امری در صورت استغنائی از غیر آن امر و عدم احتیاج و نیاز به دیگری است لذا به بسندگی معنا شده و کفایت کردن در لغت به معنای به اندازه و کافی شدن، بسنده بودن و بس شدن است [۴] (داوری ۱۳۹۶). بنابراین ترکیب «خود» و «کفا» به معنای کفایت کردن و اندازه شدن خود در نسبت به دیگران در برآوردن احتیاج و نیاز خویش است. از بررسی لغوی این واژه چنین برمی آید که مفهوم «خود کفایی» در پیوند همیشگی با مفهوم «احتیاج و نیاز» است. در اینجا می‌توان گفت خود کفایی در لغت به معنای تأمین و برآورده شدن نیازهاست.

۱ «هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» سوره بقره / آیه ۲۴۷.

۲ «أَكْثَرُ النَّاسِ قِيَمَةٌ أَكْثَرُهُمْ عِلْمًا وَأَقَلُّ النَّاسِ قِيَمَةً أَقَلُّهُمْ عِلْمًا». حدیث نبوی / میزان الحکمه، ج ۸.

۳ اصل سی‌ام: «دولت موظف است وسایل آموزش و پرورش رایگان را برای همه ملت تا پایان دوره متوسطه فراهم سازد و وسایل تحصیلات عالی را تا سرحد خود کفایی کشور به طور رایگان گسترش دهد».

ب) معنای سیاستی خودکفایی

در خصوص معنای خودکفایی، بین محققان و مدیران مناقشه وجود دارد، برخی آن را در معنای استقلال کامل بدون هیچ‌گونه ارتباط با بیرون بیان کرده‌اند، عده‌ای در مقابل این گروه خودکفایی در معنای نخست را مانع توسعه می‌دانند و معتقدند که خودکفایی مانعی برای سرمایه‌گذاری خارجی، پیمان‌های منطقه‌ای و استفاده از علم و دانش خارجی نیست. گروهی دیگر معتقدند خودکفایی به معنای حذف وابستگی نیست، بلکه آن را مدیریت و تنظیم وابستگی در عرصه جهانی می‌دانند. [۵]

در همین رابطه مقام معظم رهبری در بیان معنای خودکفایی اشاره دارند که: «کشور در مسائل حیاتی و اساسی باید خودکفا باشد. نه اینکه از دیگران به کلی بی‌نیاز باشد، نه؛ اما اگر به کسی یا کشوری، در چیزی احتیاج دارد، طوری روابطش را تنظیم کند که اگر خواست آن را به دست آورد، دچار مشکل نشود؛ او هم چیزی داشته باشد که مورد نیاز آن کشور است؛ خودکفایی یعنی این». رهبر معظم انقلاب مصداق این تعریف را در بیاناتی دیگر این‌گونه بیان می‌کنند: «... از واکنش‌های دیگران هم استفاده کردیم، باید هم می‌کردیم، اشکالی هم نداشت، اما اینکه خود ما توانستیم حرکت کنیم [یک موفقیت است]. در موارد متعدد زیادی ما به این خودکفایی رسیده‌ایم و به نوآوری رسیده‌ایم». مجدداً ایشان در بیاناتی می‌فرمایند: «... به خودتان متکی باشید، ما، در راه را به روی خودمان نمی‌بندیم که از امکانات جهان و فناوری جدید استفاده نکنیم...».

در این راستا می‌توان به ماده (۱۸) قانون الحاق موادی به قانون تنظیم بخشی از مقررات مالی دولت مصوب ۱۳۸۴/۰۸/۱۵ اشاره داشت که اجازه دعوت از متخصصان خارجی را برای تأمین برخی از نیازهای آموزشی و پژوهشی کشور را صادر کرده است. این مهم به خوبی نشان می‌دهد که در کنار برآوردن نیازمندی‌های کشور توسط نیروهای آموزش دیده داخلی، می‌توان از دیگر متخصصان خارجی نیز دعوت به عمل آورد، البته در اینجا اصل بر تأمین نیاز در داخل است و چنین مجوزهایی به معنای دایمی بودن آن نیست، بلکه قانونگذار در موارد اضطرار و نبود متخصص داخلی آن هم در محدوده زمانی مشخص این اجازه را صادر کرده است. معنای سیاستی خودکفایی برگرفته از دیدگاه رهبر معظم انقلاب اشاره به «تأمین نیازهای کشور در ابعاد آموزشی، فرهنگی، نظامی، اقتصادی، صنعتی، علم و فناوری، سلامت و... مبتنی بر توان داخلی و تجارب جهانی در کنار دستیابی به مرجعیت در این ابعاد» دارد. به عبارتی در اینجا خودکفایی به معنای تنظیم مبادلات است که بر آن، حالتی از بده و بستان حاکم است. از طرفی دیگر همان‌طور که خودکفایی وابستگی تام را رد می‌کند، بی‌نیازی مطلق را نیز امکان‌پذیر نمی‌داند.

ج) معنای خودکفایی در اصل سی‌ام

با مرور پیشینه کاربرد مطلق مفهوم خودکفایی در قوانین، اسناد بالادستی و بیانات مقام معظم رهبری و پژوهش‌های انجام‌شده، در می‌یابیم که این مفهوم معنای برآورده شدن نیازها در داخل (به نحوی که خللی در امور به وجود نیاید) است. اما پرسش اصلی این بررسی و مطالعه، معنا و مفهوم خودکفایی در اصل سی‌ام قانون اساسی است. به عبارتی معنای خودکفایی در این اصل در نسبت با کارکردهای آموزش عالی تعریف می‌شود. در این حالت می‌توان معنای مستتر خودکفایی در اصل سی‌ام را «تأمین نیازمندی‌هایی کشور به کارکردهای آموزش عالی» مدنظر داشت که برآورده شدن این نیازها از طریق گسترش آموزش عالی محقق خواهد شد؛ به عبارتی گسترش آموزش عالی تا برآورده شدن نیازمندی‌های کشور (که پویا هستند) به کارکردهای آموزش عالی تداوم دارد، اما پرسشی که هنوز بی‌پاسخ مانده است این است که براساس مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی و سایر قوانین و اسناد بالادستی و بیانات مقام معظم رهبری خودکفایی کشور در کارکردهای مختلف آموزش عالی، در چه شبکه‌ای از مفاهیم تعریف و تحدید شده است؟ در شکل (۱) فرایند بررسی این مطالعه نشان داده شده است.

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار دانشگاهیان سمنان، ۱۳۸۵/۰۸/۱۸.

۲. بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار مسئولان نظام ۱۴۰۱/۰۱/۲۳.

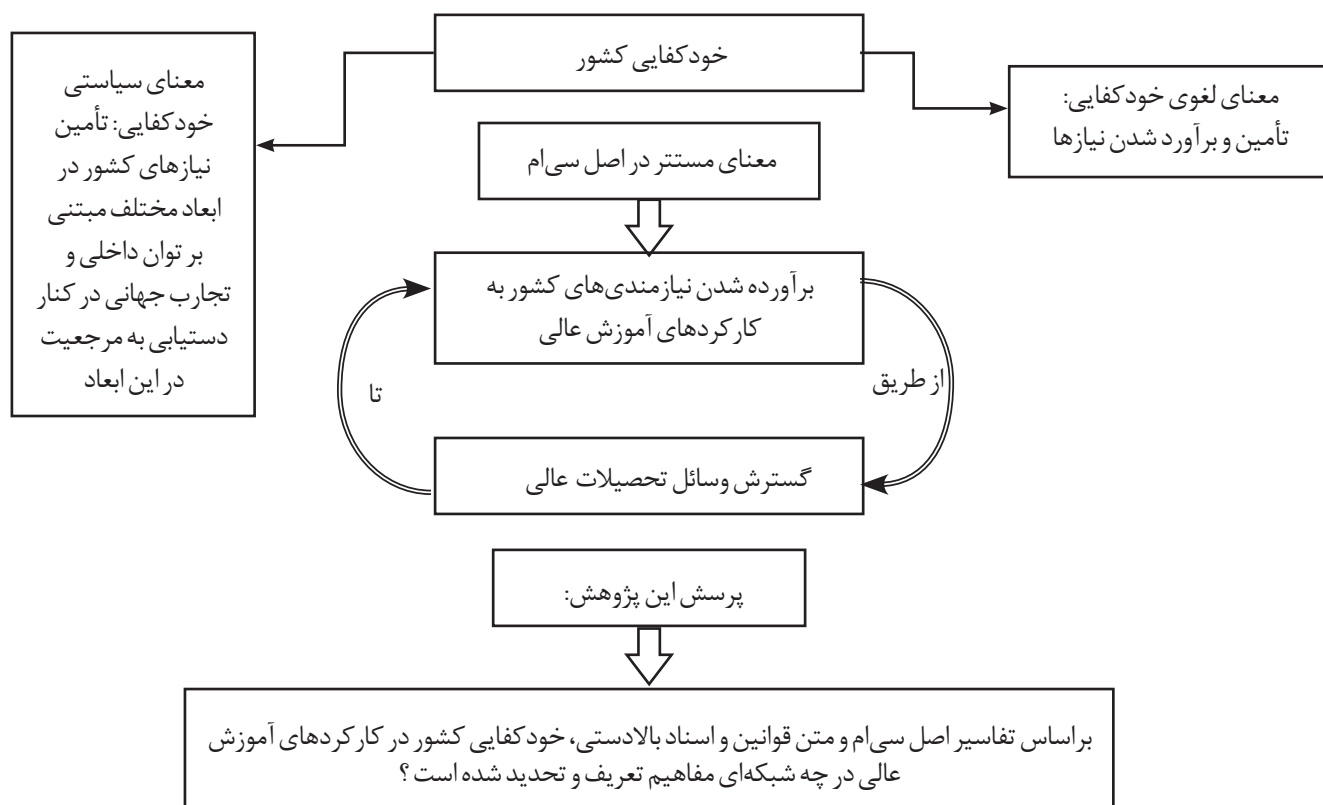
۳. بیانات مقام معظم رهبری در جمع کارکنان پایگاه هوایی شهید بابایی اصفهان، ۱۳۷۱/۰۷/۱۸.

۴. دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی مجازند از متخصصان ایرانی خارج از کشور و متخصصان خارجی برای رفع نیازهای آموزشی و پژوهشی دعوت به عمل آورند و پرداخت‌های ارزی و ریالی مرتبط را با تصویب هیئت امانت محل اعتبارات دانشگاه و یا مؤسسه آموزش عالی و پژوهشی ذی‌ربط انجام دهند.

شکل ۱. فرایند بررسی و واکاوی مفهوم خودکفایی کشور

دولت موظف است ... وسائل تحصیلات عالی را تا سرحد **خودکفایی** کشور به طور رایگان گسترش دهد

در ادامه این مطالعه با استفاده از روش تحلیل اسناد در کنار مراجعه به مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی، از متن اسناد بالادستی، قوانین عادی و بیانات مقام معظم رهبری در این خصوص بهره‌گیری شد و از درون آنها شبکه مفهومی از خودکفایی کشور در کارکردهای آموزش عالی ترسیم شده است.

۲. برداشت‌های مفهومی از خودکفایی کشور در کارکردهای آموزش عالی

آموزش عالی برای استفاده و کاربست علوم و فنون در جهت تأمین نیازمندی‌های کشور به این بخش و پیشبرد اهداف عالی نظام جمهوری اسلامی ایران است.

علاوه بر این، اصل چهل و سوم در فصل چهارم، نیز بر استفاده از علوم و فنون و تربیت افراد ماهر به نسبت احتیاج برای توسعه و پیشرفت اقتصاد کشور تأکید دارد که این حکم مقنن اساسی نیز دلالت روشن بر معنای تعمیم آموزش عالی تا مرتفع شدن نیازمندی‌های کشور به این بخش است. به عبارت دیگر این اصل، گسترش آموزش و استفاده از علوم را به تأمین نیازمندی‌های اقتصادی کشور از طریق کارکردهای بخش آموزش عالی پیوند زده

فصل اول قانون اساسی پایه‌ها و ستون‌های اصول مذکور در فصول بعدی است. لذا اصل سی‌ام در نسبت با اصول دوم و سوم معنا می‌شود. به عبارت دیگر اصل سی‌ام قانون اساسی به دنبال تشریح و تحقق همان اهداف و تکالیف مذکور در فصل اول است؛ چنان‌که مقنن اساسی در بند «۳» اصل سوم تکلیف دولت در زمینه آموزش عالی را تعمیم و توسعه آن دانسته و در اصل سی‌ام، ملاک این تعمیم و توسعه را خودکفایی کشور در این بخش (آموزش عالی) بیان کرده است و این تعمیم علوم تا سرحد خودکفایی نیز بنا بر آنچه در اصل دوم ذکر شده (استفاده از علوم و فنون و تجارب پیشرفته بشری و تلاش در پیشبرد آنها) به معنای تعمیم و توسعه

آموزش عالی در راستای برآورده شدن نیازمندی‌های کشور به این بخش، تعیین شده بود؛ در این پژوهش مورد بهره‌برداری قرار گرفت.

قبل از ورود به بخش تحلیل اسناد ذکر دو نکته بسیار مهم است. اولاً، مراد از خودکفایی در این نوشتار، خودکفایی در تولید و توسعه علم و تعلم یا به عبارتی خودکفایی در آموزش عالی نیست؛ زیرا نهاد علم و آموزش عالی در بستر تعاملات پویا و روابط انسانی رشد و توسعه یافته و انقطاع این چرخه مانع تولید و گسترش آن خواهد بود. لذا غرض این نوشتار انقطاع از جوامع علمی گوناگون با اتکا به توان داخلی و عدم توجه به فعالیت‌های علمی در سطح جهان نیست. ثانیاً، خودکفایی علمی (موضوع بند «۱۳» اصل سوم قانون اساسی و ماده (۵) قانون تشکیلات و وظایف وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مصوب ۱۳۶۷/۳/۳) محدود به تأمین نیازهای درونی بخش علم و فناوری کشور نیست، بلکه مستلزم شناخت نیازمندی‌های علمی کشور در عرصه‌های مختلف و تلاش در برآورده شدن آنهاست.

است. به عبارت دیگر دستیابی به خودکفایی کشور صرفاً محدود به نیازهای درونی نظام آموزش عالی نیست، بلکه نیاز سایر بخش‌های فرهنگی، آموزشی، اقتصادی، صنعتی، کشاورزی، سلامت و نظامی و... کشور به برون‌دادهای این بخش معنا پیدا کرده است. در جدول (۱) دلالت‌های مفهومی از خودکفایی کشور در کارکردهای آموزش عالی بر اساس نظرات تفسیری شورای نگهبان، مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی، سیاست‌های کلی، بیانات مقام معظم رهبری و قوانین عادی احصا شده است. شایان ذکر است هرگونه برداشت از برون‌دادها یا کارکردهای آموزش عالی در اینجا به معنای تعیین یک چارچوب کلی برای تعیین حدود و ثغور حمایت‌های مالی دولت از این بخش است و به معنای ممانعت ورود سایر بخش‌های خصوصی و غیردولتی در آموزش عالی نیست. همچنین به معنای محدود کردن سایر کارکردهایی که در اینجا احصا نشده، نیست. در جدول (۱) با مراجعه به متون موجود و مرتبط، هر بخش از متن قانون یا سند که برای آموزش عالی کارکردی در تناسب با نیازهای کشور تعیین کرده است، از آن بهره‌برداری شد. به عبارتی دیگر تکالیفی که در این متون برای

جدول ۱. خودکفایی کشور در کارکردهای آموزش عالی به نسبت نیازها در اسناد و قوانین بالادستی

برداشت		دالت مفهومی	متن	قانون / سند	
ضمینی	صریح			ماده / بند / تبصره	عنوان
قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران					
*		تربیت نیروی انسانی متناسب با نیاز کشور	... مرحوم مقدم مراغه‌ای: امروز صبح وقتی به مجلس می‌آمدم عده زیادی نزدیک نخست وزیر اجتماع کرده بودند، می‌گفتند که آنها دیپلمه‌های بی‌کار هستند، بنده صبح هم عرض کردم که در این اصل، کلمه «حرفه‌ای» ذکر بشود. تا این برنامه در متوسطه باشد و تشویق بشوند همه دیپلم بگیرند. اگر اینها دیپلم بگیرند و راهی برای زندگی نداشته باشند چه فایده‌ای دارد این خلاف مقصود است. نایب‌رئیس: اگر دیپلم حرفه‌ای هستند این بر می‌گردد به اینکه سیاست اقتصادی با سیاست آموزشی کشور هماهنگی داشته باشد....	مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی در خصوص اصل چهل و ششم پیشنهادی (اصل سی‌ام حاضر)	قانون اساسی
	*	تولید علوم و فنون	تأمین خودکفایی در علوم و فنون صنعت و کشاورزی و امور نظامی و مانند این‌ها	اصل دوم بند «۱۳»	
*		تولید علوم و فنون متناسب با نیازهای اقتصادی کشور	«برای تأمین استقلال اقتصادی جامعه و ریشه‌کن کردن فقر و محرومیت و برآوردن نیازهای انسان در جریان رشد، با حفظ آزادی او، اقتصاد جمهوری اسلامی ایران براساس ضوابط زیر استوار می‌شود: ۷. استفاده از علوم و فنون و تربیت افراد ماهر به نسبت احتیاج برای توسعه و پیشرفت اقتصاد کشور	اصل چهل و سوم بند «۷»	

برداشت		دالالت مفهومی	متن	قانون / سند	
ضمینی	صریح			ماده / بند / تبصره	عنوان
سیاست‌های کلی و بیانات مقام معظم رهبری					
	*	تولید علوم و فنون	تأمین خودکفایی در علوم و فنون، صنعت و کشاورزی و امور نظامی و مانند اینها.	ماده (۱) بند «د»	شیوه‌نامه توسعه آموزش عالی، مصوب ۱۳۶۶/۱۲/۱۸ و ۵۴ / مصوب شورای عالی (انقلاب فرهنگی)
*		تربیت نیروی انسانی مورد نیاز بخش‌های اقتصادی کشور	آموزش و بازآموزی نیروی انسانی در سطوح گوناگون، برای پاسخ‌گویی به نیاز بنگاه‌های اقتصادی و فراهم ساختن مهارت‌ها و تخصص‌های لازم در همه سطوح	بند «۱۶»	سیاست‌های کلی برنامه سوم توسعه، ابلاغی ۱۳۷۸/۰۲/۳۰
	*	تربیت نیروی انسانی متخصص مورد نیاز دانشگاه‌ها و مراکز علمی	البته من معتقدم که دانشگاه خودکفاست و به تربیت نیروی کمکی از بیرون احتیاج ندارد. امتیازی که دانشگاه سال ۱۳۷۹ بر دانشگاه سال ۱۳۵۹ دارد، این است: امروز نسل اساتید نیز همان نسل مؤمن و متعهدی است که ما آن را در سال ۱۳۵۹ بسیار کم داشتیم. نمی‌گوییم نداشتیم، اما بسیار کم داشتیم. امروز بحمدالله دانشگاه‌های ما از استاد مؤمن، از دانشجوی مؤمن و از مدیران مؤمن سرشار است.	-	بیانات رهبر معظم انقلاب در جمع دانشجویان و اساتید دانشگاه صنعتی امیرکبیر ۱۳۷۹/۱۲/۰۹
*		تولید فناوری و تربیت نیروی انسانی متخصص متناسب با نیازهای مختلف کشور	تقویت خلاقیت و ابتکار و دستیابی به فناوری‌های نوین و ارتقای سطح آموزش و تربیت نیروی انسانی و تعمیق پژوهش و گسترش زمین‌شناسی بنیادی، اقتصادی، مهندسی، محیطی و دریایی برای بهره برداری مناسب از ذخایر معدنی کشور.	بند «۲»	سیاست‌های کلی بخش معدن، ۱۳۷۹/۱۲/۲۰
	*	تولید علم و فناوری متناسب با نیازها	کسب دانش و فناوری‌های نو و نرم‌افزارهای پیشرفته دفاعی و نوسازی و بازسازی صنایع دفاعی، افزایش ضریب خودکفایی با توسعه تحقیقات و بهره‌مندی از همه ظرفیت‌های صنعتی کشور.	-	سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه- ۱۳۸۷/۰۱/۲۱
*		توسعه علوم و فنون متناسب با نیازهای کشور	دستیابی به توسعه علوم و فناوری‌های نوین و نافع، متناسب با اولویت‌ها و نیازها و مزیت‌های نسبی کشور	اهداف کلان نظام علم و فناوری کشور، بند «۴»	
*		تولید علم انسانی متناسب با نیازهای کشور	ارتقای سطح مطلوب تولید علم در علوم انسانی براساس مبانی اسلامی و نیازهای بومی کشور، بند «۷»	اهداف بخشی نظام علم، فناوری نوآوری کشور، بند «۷»	
*		تربیت نیروی انسانی مورد نیاز کشور	دستیابی به نسبت مطلوب تعداد دانشجویان تحصیلات تکمیلی به کل دانشجویان متناسب با سطح بندی دانشگاه‌ها و نیازهای کشور	فصل دوم بند «۶»	نقشه جامع علمی کشور، مصوب ۱۳۸۹
*		دستیابی به مرجعیت علمی	سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی مستمر و پویا در حوزه علم و فناوری بر پایه تأمین نیازهای جامعه و تحولات جهانی و دستیابی به مرجعیت علمی کشور	راهبرد کلان ۷- راهبرد ملی ۲	
*		تولید علم و فناوری در حوزه‌های مختلف	حمایت از حوزه‌های علم و فناوری که برای حفظ استقلال کشور و تأمین نیازهای اولیه جامعه شامل فرهنگ، سلامت، غذا، مسکن، اشتغال و ازدواج ضروری‌اند.	راهبرد کلان ۷- راهبرد ملی ۸	
*		تربیت نیروی انسانی مورد نیاز بازار کار کشور	آموزش نیروی انسانی متخصص، ماهر و کارآمد متناسب با نیازهای بازار کار (فعلی و آتی)....	بند «۲»	سیاست‌های کلی اشتغال، ابلاغی ۱۳۹۰/۰۴/۲۸
*		تولید محصول و خدمات فناورانه متناسب با نیازهای بخش دفاعی کشور	دستیابی به فناوری‌های برتر مورد نیاز دفاعی و امنیتی حال و آینده با تأکید بر نوآوری و پشتیبانی از توسعه‌ی آنها. - تأکید بر خودکفایی کشور در سامانه‌ها، کالاهای و خدمات اولویت‌دار دفاعی و امنیتی توأم با بهسازی تجهیزات موجود و افزایش قابلیت و کارایی آن.	بندهای «۳» و «۴»	سیاست‌های کلی خودکفایی دفاعی و امنیتی، ابلاغی ۱۳۹۱/۰۹/۲۹

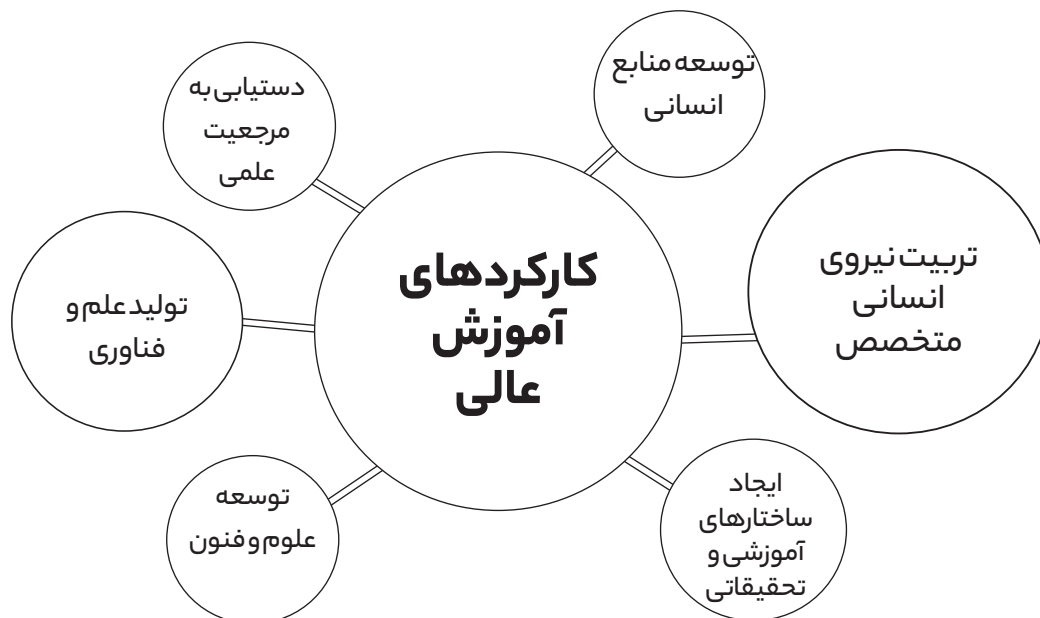
برداشت		دلالت مفهومی	متن	قانون / سند	
ضمنی	صریح			ماده / بند / تبصره	عنوان
*		تولید علوم و فناوری متناسب با نیازهای فرهنگی کشور	... حمایت از مراکز ایده‌پردازی، تحقیق و توسعه سازمان‌ها و نهادهای تولید، علم و فناوری فعال در ارائه محصولات فرهنگی مطابق با نیازها و مقتضیات روز کشور.	راهبرد کلان ۹ اقدام ملی ۱-۲۰	سند نقشه مهندسی فرهنگی، مصوب ۱۳۹۲/۰۳/۰۸
*		تربیت نیروی انسانی متخصص متناسب با نیازهای فرهنگی کشور	آموزش، تربیت و افزایش کمی و کیفی مستمر منابع انسانی مستعد و متعهد متناسب با نیازهای رسانه‌ای، تبلیغی و ارتباطی انقلاب اسلامی در حوزه ملی و فراملی و به‌کارگیری آنها برای تقویت جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی (۱).	راهبرد کلان ۱۰ اقدام ملی ۳	
*		تربیت نیروی انسانی متخصص متناسب با نیازهای بهداشت و سلامت کشور	امروز در کشور ما پیچیده‌ترین جراحی‌های بزرگ - پیوند کبد، پیوند ریه، کارهای مهم در زمینه‌ی جراحی و پزشکی - انجام می‌گیرد؛ نه فقط در تهران، در بسیاری از شهرهای دوردست. این توانایی‌ها امروز وجود دارد. ملت ایران در این زمینه احتیاجی به بیگانگان ندارد؛ در این زمینه بسیار مهم و حیاتی، به استقلال و خودکفایی رسیده است.	-	بیانات رهبر معظم انقلاب در مراسم بیست و چهارمین سالگرد رحلت امام خمینی (ره) ۱۳۹۲/۰۳/۱۴
*		تربیت نیروی انسانی مورد نیاز بهداشت و سلامت کشور	توسعه کیفی و کمی نظام آموزش علوم پزشکی به صورت هدفمند، سلامت‌محور، مبتنی بر نیازهای جامعه، پاسخگو و عادلانه و با تربیت نیروی انسانی کارآمد، متعهد به اخلاق اسلامی حرفه‌ای و دارای مهارت و شایستگی‌های متناسب با نیازهای مناطق مختلف کشور.	بند (۱۳)	سیاست‌های کلی سلامت، ابلاغی ۱۳۹۳/۰۱/۱۸
*		تربیت نیروی انسانی متناسب با نیازهای تولید و اشتغال	تنظیم رابطه متقابل تحصیل با اشتغال و متناسب سازی سطوح و رشته‌های تحصیلی با نقشه جامع علمی کشور و نیازهای تولید و اشتغال.	بند ۵-۴	سیاست‌های کلی علم و فناوری، ابلاغی ۱۳۹۳/۰۶/۲۹
	*	تولید علم و فناوری متناسب با نیازهای بهداشت و سلامت کشور	... ملت ما، مسئولین ما، مدیران ما از خود تحریم استفاده کردند، در یک موارد زیادی به خودکفایی رسیدیم. ما اگر تحریم نبودیم، مثلاً فرض بفرمایید وقتی کرونا آمد، خب می‌رفتیم از جاهای مختلف دنیا واکسن وارد می‌کردیم، دیگر به فکر تولید واکسن نمی‌افتادیم. امروز در ۵-۶ مرکز که آقای رئیس‌جمهور هم گفتند دارد واکسن تولید می‌شود؛ این یک افتخار است برای ملت ایران، یک شرف است برای ملت ایران. بله، از واکسن‌های دیگران هم استفاده کردیم، باید هم می‌کردیم، اشکالی هم نداشت، اما اینکه خود ما توانستیم حرکت کنیم [یک موفقیت است]. در موارد متعدد زیادی ما به این خودکفایی رسیده‌ایم و به نوآوری رسیده‌ایم.	-	بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار مسئولان نظام ۱۴۰۱/۰۱/۲۳
*		تربیت نیروی انسانی متخصص متناسب با نیازهای شغلی مختلف	ما الآن - شاید - چند صد هزار دیپلم آماده به کار داریم که می‌توانند در بخش‌های مختلف مشغول به کار شوند، اینها را می‌آوریم به دانشگاه و بعد از مدتی چند صد هزار لیسانس، کارشناس، کارشناس ارشد بیکار متوقع عصبانی تحویل کشور می‌دهیم، فکر کنیم، ببینیم چه لازم داریم، برحسب نیازمان حرکت کنیم و اگر ما فارغ‌التحصیل داریم که شغل ندارد، باید بدانیم که نظام تعلیم و تربیت مان اشکال دارد. اگر تحصیلی را برای فایده کشور می‌کند، باید شغلش آماده باشد. اگر فارغ‌التحصیل داریم، اما شغل ندارد، این پیداست که دانشجو گرفتن، با نظام و محاسبه درست انجام نگرفته است.	-	بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار با تشکل‌های دانشجویی ۱۴۰۲/۰۱/۲۹

برداشت		دلالت مفهومی	متن	قانون / سند	
ضمنی	صریح			ماده / بند / تبصره	عنوان
قوانین عادی					
	*	تربیت نیروی انسانی مورد نیاز بهداشت و سلامت کشور	تعیین رشته‌ها و مقاطع تحقیقی مورد نیاز کشور و اجرای برنامه‌های تربیت نیروی انسانی گروه پزشکی در جهت نیل به خودکفائی	ماده (۱) جزء «۴»	قانون تشکیلات و وظایف وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مصوب ۱۳۶۷/۳/۳
	*	ایجاد ساختارهای علمی و تحقیقاتی برای تأمین نیازمندی‌های علمی	به منظور ایجاد روح تتبع و تحقیق در مسائل آموزشی بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و کمک به خودکفایی علمی کشور، فرهنگستان علوم پزشکی به ریاست وزیر بهداشت، درمان و آموزش پزشکی تشکیل می‌گردد.	ماده (۵)	
*		تربیت نیروی انسانی مورد نیاز بخش‌های مختلف جامعه با اولویت آموزش و پرورش	به منظور برنامه‌ریزی و اتخاذ سیاست‌های مناسب تأمین و تربیت نیروی انسانی و هماهنگی و تطبیق برنامه‌های اجرایی با نیازهای بازار کار و متعادل ساختن توزیع منابع انسانی بین بخش‌های مختلف کشور (با اولویت نیاز آموزش و پرورش) دولت موظف است برنامه جامع تربیت نیروی انسانی در سطوح مختلف آموزش عالی را برای یک دوره ده ساله تهیه و سهم هریک از مؤسسات آموزش عالی (دولتی و غیردولتی) را از سال اول برنامه معین نماید.	تبصره «۳۶»	قانون برنامه پنج‌ساله دوم توسعه، مصوب ۱۳۷۳/۰۹/۲۰
*		تربیت نیروی انسانی مورد نیاز کشور و توسعه منابع انسانی	تأمین نیروی انسانی متخصص و توسعه منابع انسانی کشور.	ماده (۱) بند «د»	
*		ایجاد ساختارهای علمی و تحقیقاتی متناسب با نیازها	تعیین راهکارهای لازم و برنامه‌ریزی و حمایت از ایجاد و گسترش دانشگاه‌ها، مؤسسات آموزش عالی، مراکز تحقیقاتی و فناوری و دیگر مراکز فعالیت‌های علمی-پژوهشی همانند شهرک‌های تحقیقاتی، آزمایشگاه‌های ملی، موزه‌های علوم و فنون با استفاده از منابع دولتی و غیردولتی و مشارکت‌های مردمی متناسب با نیازها و ضرورت‌های کشور.	ماده (۲) بند «ب» جزء «۲»	قانون اهداف، وظایف و تشکیلات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، مصوب ۱۳۸۳/۰۵/۱۸
*		توسعه منابع انسانی کشور متناسب با اولویت‌های کشور	مشارکت در تعیین اولویت‌های توسعه منابع انسانی کشور و ارائه نتایج حاصل شده به دستگاه‌های ذی‌ربط به منظور هدایت منابع در جهت اولویت‌های مذکور.	ماده (۲) بند «ج» جزء «۲»	
*		تربیت نیروی انسانی متناسب با نیازهای بخش کشاورزی کشور	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و کلیه دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی غیردولتی موظفند تعداد، رشته و ترکیب جنسیتی دانشجویان رشته‌های تحصیلی دانشگاه‌ها، مراکز و مؤسسات آموزش عالی مرتبط با کشاورزی، منابع طبیعی و دامپزشکی خود را قبل از اعلام و پذیرش، براساس نیازسنجی و مدیریت منابع انسانی که توسط وزارت جهاد کشاورزی انجام می‌شود، ساماندهی نمایند.	ماده (۲۱)	قانون افزایش بهره‌وری بخش کشاورزی و منابع طبیعی، مصوب ۱۳۸۹/۰۴/۲۳

همان‌طور که مطرح شد خود کفایی در اصل سی‌ام قانون اساسی، در معنای تأمین نیازمندی‌های کشور به کارکردهای آموزش عالی یا عبارت دیگر برآورده شدن نیازمندی‌های علمی کشور است. در جدول فوق با مراجعه با متون مختلف دلالت‌ها و مصادیق مختلف خود کفایی کشور در کارکردهای آموزش عالی احصا شد. در شکل (۲) شبکه مفهومی این کارکردها آورده شده است.

شکل ۲. شبکه مفهومی کارکردهای آموزش عالی در دستیابی به سرحد خودکفایی کشور در این بخش

آموزشی منعکس شده است. مرحوم مراغه‌ای نیز در پاسخ بر لزوم هماهنگی سیاست‌های آموزشی و اقتصادی و در نتیجه نظام توزیع دانش‌آموزان و دانشجویان در رشته‌های تحصیلی و تصدی مشاغل در آتی تأکید مجدد دارند. [۶]

شورای نگهبان در نظرات تفسیری خود بر اصل سی ام،^۱ در خصوص آموزش عالی قائل به رعایت اولویت‌های کشور شده است که هر چند در خصوص ملاک‌های تشخیص این امر صراحتی ندارد، لکن به شکل کلی تعیین اولویت‌ها بر مبنای راهبردهای اصول قانون اساسی با اهمیت بر شمرده که به نوعی اشاره به اصولی از جمله اصل چهل و سوم قانون اساسی است که در آن تربیت نیروی انسانی را در تناسب با نیازهای کشور مورد تأکید قرار گرفته است. این مهم در بند «۲» سیاست‌های کلی اشتغال، بند «۵-۴» سیاست‌های کلی علم و فناوری، بند «۱۳» سیاست‌های کلی سلامت، بند «۶» فصل دوم نقشه جامع علمی کشور، اقدام ملی (۳) ذیل راهبرد کلان (۱۰) سند نقشه مهندسی فرهنگی کشور، بیانات مکرر مقام معظم رهبری و جزء «۴» ماده (۱) قانون تشکیلات و وظایف وزارت

بررسی اسناد و قوانین در جدول (۱) نشان می‌دهد که برداشت غالب از کارکردهای آموزش عالی در برآوردن نیازهای کشور، تربیت نیروی انسانی متخصص است. بدین معنا که نظام آموزش عالی کشور بتواند متناسب با نیازهای سایر بخش‌های فرهنگی، آموزشی، اقتصادی، صنعتی، نظامی و امور سلامت نیروی انسانی با کیفیت تربیت نماید به نحوی که از حدود نیازهای کشور تجاوز نکند و از طرفی وابستگی کشور از این نظر به نیروهای خارجی به حداقل ممکن برسد. در این باب اعضای مجلس بررسی نهایی قانون اساسی ضمن بررسی متن پیشنهادی اصل چهل و ششم (اصل سی ام فعلی) دغدغه‌ای را طرح کرده‌اند. مرحوم مقدم مراغه‌ای در سخنانی ذیل این اصل دغدغه‌ای در خصوص دیپلمه‌های بیکاری که به وی مراجعه داشتند طرح کرده و خواهان تخصصی و حرفه‌ای کردن ارائه خدمات آموزشی بوده و بر غایت آموزش در جهت تربیت افراد برای تصدی مناصب و مشاغل در آتی تأکید دارند و در ادامه نیز شهید بهشتی، نایب رئیس این مجلس، توضیح می‌دهند که به رغم صحت دغدغه مطرحه، این دغدغه در این اصل گنجانده شده و در همان زمان هم در نظام

۱. نظر تفسیری شماره ۱۵۴۳ مورخ ۱۷/۵/۱۳۶۳ شورای نگهبان:

اصل سی ام قانون اساسی و بعضی اصول مشابه آن مسیر سیاست کلی نظام را تعیین می‌نماید و مقصود این است که دولت امکاناتی را که در اختیار دارد، در کل رشته‌هایی که در قانون اساسی پیشنهاد شده، به طور متعادل طبق قانون توزیع نماید؛ بنابراین آموزش رایگان در حد امکان کلاً یا بعضاً باید فراهم شود و با عدم امکانات کلی دولت بار رعایت اولویت‌ها مثل ترجیح مستضعفان و مستعدان بر دیگران اقدام می‌نماید. لازم به تذکر است که مستفاد از اصل سی ام قانون اساسی دولتی بودن آموزش و ممنوعیت تأسیس مدارس و دانشگاه‌های ملی به موجب قوانین عادی نمی‌باشد؛ علیهذا مادام که دولت از امکانات فراهم کردن وسایل آموزش رایگان برخوردار نیست، عمل به مصوبه شورای انقلاب مغایر با قانون اساسی نمی‌باشد.

به‌علاوه بند «۴» اهداف کلان نقشه جامع علمی کشور، نیز توسعه علم و فناوری را بعد دیگری از کارکردهای آموزش عالی در جهت تأمین نیازمندی‌های کشور و دستیابی به خودکفایی در این کارکردها می‌داند که دولت ملزم به تحقق آن است. یعنی علاوه بر اینکه دولت موظف به حمایت از تحصیلات عالی برای تولید علم و فناوری متناسب با احتیاجات کشور است، توسعه علم و فناوری که امری کیفی و پویاست را نیز در دستور کار خود قرار دهد تا نه تنها نیازمندی‌های کشور به این بخش مرتفع شود، بلکه مرجعیت در زمینه‌های علمی و فنی نیز تحقق یابد.

اما شاید یکی از ابعاد مهم از آموزش عالی که در اسناد قوانین بالادستی از جمله در ماده (۵) قانون تشکیلات و وظایف وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و جزء «۲» بند «ب» ماده (۲) قانون اهداف، وظایف و تشکیلات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری بر آن تأکید شده است، ایجاد ساختارهای آموزشی و تحقیقاتی متناسب با نیازها و ضرورت‌های کشور است که به نظر می‌رسد پایه اصلی تأمین نیازمندی‌های کشور به کارکردهای آموزش عالی است. یعنی بدون ایجاد ساختارهای مناسب نمی‌توان انتظار تربیت نیروی انسانی متخصص و تولید علم و فناوری مناسب و با کیفیت را از نظام آموزش عالی داشت. همچنان که در بندهای «۱۰» و «۲۵» سیاست‌های کلی نظام اداری بر کارآمدسازی و هماهنگی ساختارها و نیز چابک، منطقی و متناسب‌سازی ساختارها تأکید شده، ملاحظه‌ی بسیار مهم در اینجا رعایت تناسب نیازهای کشور با ایجاد این ساختارها در نظام آموزش عالی است که در غیر این صورت نه تنها خودکفایی محقق نخواهد شد، بلکه می‌تواند مانعی سر راه تحقق خودکفایی نیز باشد. موضوعی که هم‌اکنون از چالش‌های عمده نظام آموزش عالی کشور تحت عنوان عدم ابتدای آموزش عالی به آمایش سرزمین است.

دستیابی به مرجعیت علمی در بخش‌های مختلف کشور از دیگر کارکردهای آموزش عالی است که در راهبرد ملی (۲) ذیل راهبرد کلان (۷) نقشه جامع علمی کشور بر آن تأکید شده است. این مهم می‌تواند در عین رفع وابستگی کشور به علم و فناوری در بخش‌های مختلف آموزشی، فرهنگی، اقتصادی، صنعتی، نظامی، سلامت و غیره، ضرورتی برای رجوع دیگر کشور باشد.

بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مورد تأکید قرار گرفته است. تبصره «۳۶» قانون برنامه پنج‌ساله دوم توسعه و ماده (۲۱) قانون افزایش بهره‌وری بخش کشاورزی و منابع طبیعی مصوب ۱۳۸۹/۰۴/۲۳ دغدغه‌های مشابهی را پی گرفته‌اند. در همه این موارد تربیت نیروی انسانی متخصص متناسب با نیازهای بخش اقتصادی، صنعتی، نظامی، سلامت و کشاورزی و... مورد توجه بوده است که به نظر می‌رسد به فرض تحقق این مهم می‌توان انتظار داشت سایر کارکردهای قانونی آموزش عالی از جمله تولید علم و فناوری، توسعه منابع انسانی، دستیابی به مرجعیت علمی و توسعه علوم و فنون نیز به وقوع خواهد پیوست. یکی دیگر از کارکردهای قانونی آموزش عالی در دستیابی کشور به خودکفایی در این بخش، تولید علم و فناوری متناسب با نیازمندی‌های کشور است، البته این بدان معنا نیست که کارکرد تولید علم و فناوری آموزش عالی صرفاً محدود به نیازهای حال و اکنون داخلی است، بلکه آموزش عالی می‌تواند در عین تأمین نیازمندی‌های داخلی، تلاش کند تا ظرفیت‌ها را توسعه داده و برای کشور مرجعیت به دست بیاورد. در هر صورت در مواردی که سیاست‌های کلی نظام در موضوعات مختلف، بیانات رهبری، نقشه جامع علمی کشور و قوانین عادی به خودکفایی در یک حوزه اشاره داشته‌اند، به تولید علم و فناوری آن حوزه نیز به فراخور تأکید شده است. در بندهای «۳ و ۴» سیاست‌های کلی خودکفایی دفاعی و امنیتی، تأمین نیازهای بخش دفاعی و امنیتی به فناوری و فعالیت‌های علمی گره خورده است. همچنین در راهبرد ملی (۸) ذیل راهبرد کلان (۷) نقشه جامع علمی کشور حفظ استقلال کشور را مشروط به تولید علم و فناوری در حوزه‌های فرهنگ، سلامت، غذا، مسکن کرده است. از همه مهم‌تر رهبر معظم انقلاب در دیدار با مسئولان نظام در تاریخ ۱۳۸۱/۰۱/۲۳ به نوآوری و فناوری تولید واکسن در داخل کشور اشاره و آن را مصداق خودکفایی در این بخش می‌دانند که به‌نوعی پیگیری همان دغدغه مقنن اساسی در بند «۱۳» اصل سوم و بند «۷» اصل چهل و سوم قانون اساسی است، همان‌طور که در بیانات ایشان نیز آمده است، خودکفایی در تولید واکسن منافاتی با تبادلات و تعاملات بین‌المللی در این خصوص ندارد.

۳. جمع‌بندی و پیشنهاد

شد. تأکید بر رعایت اولویت‌ها و تناسب بین کم و کیف تربیت نیروی انسانی و نیازهای کشور زمانی اهمیت بیشتر پیدا خواهد کرد که از بیکاری و هدررفت منابع جلوگیری خواهد کرد. بنابر آنچه گذشت، آنچه از ارائه خدمات آموزش عالی رایگان مورد انتظار است؛ تأمین استقلال در برآوردن نیازهای دولت در معنای عام آن (به عبارت دیگر دولت-کشور) به کارکردهای آموزش عالی است. بنابراین کارکرد اصلی یا نقش محوری آموزش عالی در ساختار حکمرانی بر اساس مبانی سابق‌الذکر، با مفهوم خودکفایی (تأمین نیازهای کشور به این بخش) قرابت یافته و اساساً غرض مقنن اساسی در اصل سی‌ام نیز اشاره به همین مهم بوده است. به‌طور خلاصه منظور از خودکفایی کشور در اصل سی‌ام قانون اساسی، تأمین نیازهای کشور به کارکردهای آموزش عالی، با تأکید بر تربیت نیروی انسانی متخصص است و حمایت رایگان دولت از تحصیلات عالی تا دستیابی به این خودکفایی یا همان برآورد شدن نیازهای کشور تداوم دارد و همان‌طور که بیان شد این خودکفایی در بستری پویاست و قاعدتاً حمایت دولت نیز مداومت خواهد داشت و در هیچ مرحله‌ای نمی‌توان پایانی بر آن متصور بود.

جمع‌بندی این بخش را می‌توان در شکل (۳) مشاهده کرد. همان‌طور که بیان شد تربیت نیروی انسانی متخصص در مسیر تأمین نیازمندی‌های کشور به کارکردهای آموزش عالی، نقش محوری دارد و می‌تواند سایر کارکردهای آموزش عالی را نیز محقق نماید. به بیان ساده تربیت نیروی انسانی متخصص منجر به تولید علوم و فناوری، توسعه منابع انسانی، دستیابی به مرجعیت علمی و غیره می‌شود و همه اینها در کنار هم منتهی به برآورده شدن نیازمندی‌های کشور به برون‌دادهای آموزش عالی و اهداف متقن قانون اساسی از اصل سی‌ام می‌شود.

در این گزارش خودکفایی در لغت به معنای برآورده شدن نیازها و در معنای سیاستی تأمین نیازهای کشور در ابعاد آموزشی، فرهنگی، نظامی، اقتصادی، صنعتی، علم و فناوری، سلامت و... مبتنی بر توان داخلی و تجارب جهانی در کنار دستیابی به مرجعیت در این ابعاد تعریف شد، اما خودکفایی در سیاق اصل سی‌ام قانون اساسی به معنای تأمین نیازمندی‌های کشور به کارکردهای آموزش عالی است. به این شرح که نیازمندی‌های بخش‌های آموزشی، فرهنگی، صنعت، اقتصاد، کشاورزی، سلامت و... به نیروی انسانی متخصص، علوم و فناوری و دیگر کارکردهای آموزش عالی تا حد ممکن در درون کشور تأمین شود، به نحوی که وابستگی به خارج در این بخش‌ها به حداقل ممکن برسد. همان‌گونه که از مرور اسناد مختلف در نظام حقوقی از جمله اصول قانون اساسی، مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی، سیاست‌های کلی نظام و قوانین برنامه‌ای و عادی برآمد، شبکه مفهومی خودکفایی کشور در کارکردهای ۶گانه مشتمل بر: تربیت نیروی انسانی متخصص، تولید علم و فناوری، دستیابی به مرجعیت علمی، توسعه منابع انسانی، توسعه علوم و فنون و ایجاد ساختارهای آموزشی و تحقیقاتی تعریف و تحدید شده است. در اینجا تربیت نیروی انسانی متخصص محور اصلی سایر کارکردهای آموزش عالی است که دولت باید متناسب با نیازهای بخش‌های مختلف کشور از این کارکرد آموزش عالی حمایت رایگان کند و با توجه به اینکه تولید و توسعه علم و فناوری و دستیابی به مرجعیت علمی توسط نیروهای متخصص با کیفیت صورت می‌گیرد، در صورتی که دولت بر این محور تمرکز ویژه‌ای نماید، تحقق سایر کارکردها نیز محتمل است؛ در غیر این صورت نه تنها نیازمندی‌های کشور به برون‌دادهای آموزش عالی مرتفع نخواهد شد، بلکه نظام آموزش عالی خود تبدیل به یک مانع پیش‌روی برآورده شدن نیازمندی‌های کشور به این بخش خواهد

۱. اگرچه کارکردی مثل ایجاد ساختارهای آموزشی و تحقیقاتی مقدم بر تربیت نیروی انسانی متخصص است، لکن در مرحله‌ای از رشد کارکردهای آموزش عالی این تربیت نیروی انسانی متخصص است که بر اساس نیازمندی‌های کشور اقدام به تأسیس مراکز علمی و تحقیقاتی می‌کند. مثال بارز آن ایجاد پارک‌های علم و فناوری، ایجاد فرهنگستان‌ها و... است.

شکل ۳. ارتباط بین کارکردهای آموزش عالی و نقش آنها در تحقق خودکفایی کشور در اصل سی‌ام

این مطالعه ما را به چند یافته مهم رهنمون می‌کند:

- خودکفایی در لغت به معنای تأمین و برآورده شدن نیازهاست.
- معنای سیاستی خودکفایی منبعث از دیدگاه رهبر معظم انقلاب اشاره به «تأمین نیازهای کشور در ابعاد آموزشی، فرهنگی، نظامی، اقتصادی، صنعتی، علم و فناوری، سلامت و... مبتنی بر توان داخلی و تجارب جهانی در کنار دستیابی به مرجعیت در این ابعاد» دارد. در این معنا یک حالت بده‌وبستان حاکم است. از طرفی دیگر همان‌طور که خودکفایی وابستگی تام‌رادمی‌کننده، بی‌نیازی مطلق را نیز امکان‌پذیر نمی‌داند.
- معنای مستتر خودکفایی در اصل سی‌ام که هدف این گزارش است، تأمین نیازمندی‌های کشور به کارکردهای آموزش عالی یا بی‌نیازی کشور به کارکردها و امکانات دانشگاهی خارجی است.
- در همه حالات، خودکفایی یک معنای پویا دارد و نیاز در هیچ مرحله‌ای به‌طور تمام و کمال تأمین نخواهد شد.
- خودکفایی کشور رابطه دو طرفه با تحصیلات عالی دارد. از یک سو تأمین نیازمندی‌های کشور به برون‌دادهای آموزش عالی، از طریق تسهیل، تعمیم و گسترش آن محقق می‌شود. از سوی دیگر حمایت رایگان از گسترش آموزش عالی تا برآورده شدن نیازمندی‌های کشور به این بخش ادامه دارد.

- کارکردهای آموزش عالی در تأمین نیازمندی‌های آموزشی، فرهنگی، اقتصادی، صنعتی، نظامی، سلامت و... کشور به این بخش در اسناد و قوانین بالادستی در ۶ محور مشتمل بر: تربیت نیروی انسانی متخصص، تولید علم و فناوری، دستیابی به مرجعیت علمی، توسعه منابع انسانی، توسعه علوم و فنون و ایجاد ساختارهای آموزشی و تحقیقاتی است.
- تربیت نیروی انسانی متخصص به‌عنوان کارکرد اصلی آموزش عالی جهت تأمین نیازها و دستیابی به خودکفایی کشور در این کارکردها شناسایی شد.
- تحقق اصل سی‌ام و سایر قوانین موضوعه ناظر به خودکفایی کشور در تأمین نیازمندی‌های کشور به کارکردهای آموزش عالی منوط به رعایت دو نوع تناسب است. تناسب بین کمیت نیازها و کارکردهای آموزش عالی و تناسب بین کیفیت نیازها و کارکردهای آموزش عالی. به‌عبارتی تأمین نیازمندی‌های کشور به برون‌دادهای آموزش عالی و دستیابی به خودکفایی در کارکردهای آن محدود به کمیت نیروی انسانی متخصص و تولید علم و فناوری به‌صورت افزایش بی‌رویه نیست، بلکه حفظ کیفیت آن بسیار مهم است. در غیر این صورت با کمبود یا مازاد عرضه مواجه خواهیم بود و هدف مقنن (که رعایت تناسب بین عرضه و تقاضا است)^۱ در هر دو حالت رخ نخواهد داد.

۱. در اینجا آموزش عالی به‌عنوان عرضه‌کننده نیروی انسانی متخصص و تولید علم و دانش و سایر بخش‌های فرهنگی، اقتصادی، نظامی، امور سلامت و... جامعه به‌عنوان طرف تقاضا به‌شمار می‌آیند.

- [۱] عمید زنجانی، ع. مبانی حقوق بشر در اسلام و دنیای معاصر. تهران، ایران، مجد، ۱۳۸۸.
- [۲] عباسی، ب. حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین (سه نسل حقوق بشر در اسلام، ایران و اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای)، دوم، تهران، ایران، میزان، ۱۳۹۵.
- [۳] داوری، م. حقوق فرهنگی، در دائرةالمعارف حقوق عمومی، توسط سید محمد مهدی غمامی، تهران، دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، ۱۳۹۶، ۳۴۷-۳۵۲.
- [۴] دهخدا، ع. لغت‌نامه، زیر نظر محمد معین و جعفر شهیدی، جلد ۱۱ و ۱۵. تهران، ایران، روزنه، ۱۳۷۳.
- [۵] مهدی خواه، م.، ج. خانی جزئی، س. امامی، ق. رمضان پور نرگسی، گونه‌شناسی ذهنیت خط‌مشی‌گذاران علم و فناوری در خصوص خودکفایی؛ پژوهشی مبتنی بر روش شناسی کیو. نشریه بهبود مدیریت ۴۰، ۱۳۹۷، ۱۰۳-۸۳.
- [۶] مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی. جلد ۱ و ۴. تهران، اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی، ۱۳۶۴.

گزیده سیاستی

معنای مستتر خودکفایی در اصل سی‌ام قانون اساسی به معنای تأمین نیازمندی‌های کشور به کارکردهای آموزش عالی یا بی‌نیازی کشور به کارکردها و امکانات دانشگاهی خارجی است. تربیت نیروی انسانی متخصص به‌عنوان کارکرد اصلی آموزش عالی جهت تأمین نیازها و دستیابی به خودکفایی کشور به‌شمار می‌رود.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، روبروی پارک نیاوران (ضلع جنوبی، پلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵ پست الکترونیک: mrc@majles.ir

وبسایت: rc.majles.ir